

ΤΟ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ ΑΛΕΞΙΟΥ Β' ΚΟΜΝΗΝΟΥ
ΚΑΙ ΤΑ ΔΩΔΕΚΑ ΑΡΧΟΝΤΟΠΟΥΛΛΑ
(1182 μ. Χ.)

Τὸ θέμα, τῆς διαπραγματεύσεως τοῦ ὁποίου ἐπιλαμβανόμεθα, οὔτε νέον εἶναι, οὔτε τὸ πρῶτον ἐρευνᾶται. Πολλοὶ ἐπιστήμονες, Ἕλληνές τε καὶ ξένοι, ἔγραψαν μέχρι τοῦδε περὶ αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ καταλήξωσιν εἰς θετικόν τι. Νομίζομεν ὅτι ἡ γνώμη ἐνὸς ἀκόμη ἐρευνητοῦ τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, θὰ ἠδύνατο νὰ προαγάγῃ τὴν ἔρευναν τοῦ λίαν ἐπιμάχου καὶ ἀμφισβητουμένου ζητήματος τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Κρήτῃ τῶν περιφήμων 12 Ἀρχοντοπούλλων, τῶν Βυζαντινῶν τοῦτέστιν ἐκείνων πατρικίων οἰκογενειῶν, αἵτινες ἐστάλησαν ἐκ Κων/πόλεως, ὅπως ἐγκατασταθῶν ἐν Κρήτῃ, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ κρατήσουν τοὺς κατοίκους εἰς ὑποταγὴν καὶ νὰ συντελέσουν εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν χαλαρωθέντων, ἔνεκα δυσαρεσκειῶν, δεσμῶν τῆς μεγαλονήσου καὶ τῆς πρωτεύουσης.

Τοιοῦτοι ἐποικισμοί, γινόμενοι ἰδίᾳ μετὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα, καὶ μετοικεσίαι ὀλοκλήρων ἀκόμη πληθυσμῶν ἀπὸ μιᾶς περιφερείας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους εἰς ἄλλην ἀπετέλεσαν ἐπὶ αἰῶνας παράδοσιν καὶ σοφὴν πρόνοιαν τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κων/πόλεως, μάλιστα δὲ τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ.

Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν θετικὰς πληροφορίες περὶ γενομένων εἰς Κρήτην ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ κατὰ τὴν Β' βυζαντινὴν περίοδον ἐποικισμῶν. Ἡ μελέτη ὅμως τῶν τότε ἱστορικῶν συνθηκῶν καὶ γεγονότων ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐγένοντο τοιοῦτοι καὶ δὴ εἰς εὐρείαν κλίμακα, ἐν ἀρχῇ τῆς ἀνακτήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκά, ὅποτε καὶ ἐπεβάλλετο ὁ ἐκχριστιανισμὸς ταύτης. Κατὰ τοιοῦτους ἐποικισμούς, φυσικὸν καὶ πιθανὸν φαίνεται, ὅτι μεταξὺ τῶν ἄλλων κατῆλθον εἰς Κρήτην καὶ εὐγενεῖς οἰκογένειαι ἐκ τῶν ἐν τῇ βασιλευούσῃ καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους ἰσχυουσῶν, τῶν λεγομένων Δυνατῶν, αἵτινες μετὰ τῶν ἐξεχουσῶν ἐντοπίων θὰ ἀπετέλεσαν σὺν τῷ χρόνῳ τὴν κατὰ τὴν Β' βυζαντινὴν περίοδον κρητικὴν εὐγένειαν, τὴν τάξιν τῶν πρωτοκεφαλᾶδων ἢ παμπαλαίων. Ποῖαι ὅμως ἦσαν αὗται καὶ κατὰ ποίαν τάξιν καὶ χρόνον ἐγένετο ἡ ἐποίκισις των — εἰάν ἐγένετο ἐπισήμως τοιαύτη — οὐδὲν ἔγγραφον, οὐδεὶς βυζαντινὸς ἱστορικὸς χρονογράφος μαρτυρεῖ. Ἐπομένως δὲν γνωρίζομεν, ἂν οἰκογένειαι, ὡς αἱ τῶν Φωκάδων καὶ Σκορδιλῶν, δισχυριζόμεναι ὅτι εἶλκον τὴν κα-

ταγωγήν ἐξ αὐτοκρατορικοῦ γένους, ἐγκατεστάθησαν ἐν τῇ νήσῳ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν Ἀράβων.

Εἶναι ἐξ ἄλλου φυσικόν, ὅτι ἐκ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου αἱ ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἰδίᾳ ἐγκατασταθεῖσαι καὶ διακλαδισθεῖσαι ἐν Κρήτῃ οἰκογένειαι συνεδέθησαν τόσον μετὰ τοῦ τόπου, ὥστε νὰ χάσωσι τὸν δεσμὸν αὐτῶν μετὰ τοῦ κέντρου καὶ νὰ θεωρῶνται ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ὡς λίαν ἀπομακρυνθεῖσαι τῆς βυζαντινῆς εὐγενείας.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηροῦμεν καὶ παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς βραδύτερον: Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἑκατὸν πενήκοντα ἔτη μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς νήσου (τὸ 1360), οἱ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας σταλέντες εἰς Κρήτην εὐγενεῖς ἱππῶται, πρὸς οὓς αὕτη διενεμήθη ὡς φέουδον, συναναμιγέντες μετὰ τῶν ἐντοπίων, ἐπανεστάτησαν κατὰ τῆς μητροπόλεώς των, ἧτις ἤρνεῖτο νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ ὡς ἰσοτίμους πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ εὐγενεῖς, ἰδρῦσαντες νέαν πολιτείαν, τὴν Δημοκρατίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, μόλις δὲ μετὰ τριετῆς ἀγῶνας κατώρθωσεν ἡ Ἑνετία νὰ ἐπανακτῆσῃ τὴν Κρήτην.

Θὰ ἦτο λοιπὸν πλάνη νὰ πιστευθῇ, ὅτι ἡ εὐγενὴς κρητικὴ τάξις ἐδημιουργήθη ἀπὸ τῆς ἐν τῇ νήσῳ ἐγκαταστάσεως τῶν περὶ ὧν πρόκειται πατρικίων οἰκογενειῶν καὶ ἔτι μεγαλύτερα, ὅτι 12 μόνον ἦσαν ἐν συνόλῳ αἱ ἐν Κρήτῃ εὐγενεῖς οἰκογένειαι, ἀφ' ὧν προέκυψε τὸ πλῆθος τῶν λοιπῶν, ἐκ μόνου τοῦ γεγονότος, ὅτι οὐδεμία ἄλλη μαρτυρία πλὴν τῆς ἀφορώσης εἰς τὰ 12 Ἀρχοντοπούλλα, ὑπάρχει περὶ γενομένου ἐποικισμού ἐν Κρήτῃ.

Ἐπειδὴ δὲ ἀκριβῶς ἐθεωρήθη ἀπίθανον, ὅτι ἡ κατὰ τὴν Β' βυζαντινὴν περίοδον ἐν τῇ νήσῳ εὐγενὴς τάξις ἐδημιουργήθη μικρὸν πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ὡς ὥριζε τὸ περίφημον αὐτοκρατορικὸν Χρυσόβουλλον, ἐκρίθη μᾶλλον σύμφωνον καὶ πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν μαρτυρίαν περὶ ἐπαναστάσεως Καρύκη, τὸ μὲν χρυσόβουλλον τοῦτο, συνεργούντων καὶ ἄλλων τινῶν λόγων, νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πλασιόν, τὸ δὲ γεγονὸς τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν 12 Ἀρχοντοπούλλων νὰ μετατεθῇ κατὰ ἓνα αἰῶνα προγενεστέρως, ἦτοι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ εἰς τὸν Ἀλέξιον Α' Κομνηνόν.

Δὲν θὰ εἰσέλθωμεν εἰς ἀνάλυσιν τῶν γνωμῶν ὅλων ἐκείνων, ὅσοι μέχρι τοῦδε ἔγραψαν ἐπὶ τούτου¹. Θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὴν

¹) Ἴδε Ernst Gerland, Histoire de la Noblesse Crétoise au Moyen âge, Paris 1907, σ. 210. κ.έ., ἐνθα καὶ ἡ κυριώτερα σχετικὴ βιβλιογραφία. — καὶ Ν. Τωμαδάκη, Τὸ χρυσόβουλλον τῶν Κομνηνῶν, «Περιοδικὸν Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», Χανιά, Ἔτος Α' (1928), σ. 65 κ.έ. ἐνθα σχεδὸν πάντες οἱ ἐπὶ τοῦ θέματος γράψαντες, ἀπὸ τοῦ Βυον-

ἐξέτασιν τῆς γνώμης τῶν ἐγκυροτέρων ἐξ αὐτῶν, τοῦ Ernst Gerland καὶ τοῦ Στεφάνου Ξανθοῦ δίδου, διὰ ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ θέσις τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξαν δὲν εἶναι ὀρθή.

Ὁ Ernst Gerland, ἐν τῇ ἐπὶ τῆς Ἱστορίας τῆς εὐγενοῦς Κρητικῆς τάξεως κατὰ τὸν Μεσαίωνα μονογραφίᾳ του, ἀναλύσας τὰ ὑπὸ διαφόρων καὶ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς δημοσιευθέντα 4 ἀντίγραφα χρυσοβούλλου, οὗτινος τὸ πρωτότυπον ἢ αὐθεντικὸν ἀντίγραφον δὲν διεσώθη, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρωτότυπον ἑλληνικὸν οὐδέποτε ὑπῆρξε καὶ ὅτι τὸ ἔγγραφο τοῦτο δέον νὰ θεωρηθῇ ὑποβολιμαῖον· ὁ συντάξας αὐτὸ ἐγνώριζεν ὀλίγα πράγματα, συγκεχυμένα, ἀόριστα καὶ στοιχειώδη περὶ Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, ἐπισυμβάσης ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ².

Ἡμεῖς τουναντίον ὑποστήριζομεν, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ χρυσόβουλλον εἶναι γνήσιον, ἀλλὰ παραμορφωμένον, ὅτι ὄντως ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ καὶ ἀνταποκρίνεται ἀπολύτως πρὸς γενομένην κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 12ου αἰ., 25 περίπου ἔτη πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως, ἀποστολὴν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν. Ἀντίγραφον τούτου ἐπίσημον μετὰ μεταφράσεως Ἰταλικῆς, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, κατετέθη εἰς τὰς ἀμφισβητησάσας τὸ νόμιμον τῶν κτήσεων τῶν ἀρχοντικῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν Ἐνετικὰς ἀρχάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐλαμβάνοντο ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων ἀντίγραφα εἰς ἑλληνικὰς πάλιν μεταφράσεις ἢ καὶ εἰς Ἰταλικὴν γλῶσσαν, ἐξ οὗ καὶ ἡ φρικτὴ παραμόρφωσις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου καὶ ἡ διαφορὰ τῶν ἀντιγράφων μεταξύ των. Ὡς ἔχει ἐπομένως σήμερον τοῦτο εἰς τὰ διασωθέντα ἀντίγραφα, καὶ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς διπλωματικῆς ἐξεταζόμενον, ἐμφανίζεται βεβαίως ὡς μὴ γνήσιον. Ἀκριβεστέρα ὅμως ἐξέτασις τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰ κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος ἐκτυλιχθέντα γεγονότα, τὰ προκαλέσαντα τὴν ἀποστολὴν τῶν ἐν λόγῳ στρατιωτικῶν ἀποσπασμάτων εἰς Κρήτην, στηρίζει τὴν ἀνωτέρω διατυπωμένην θέσιν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εὐχερῶς θὰ ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ ἐποίκισις ἐγένετο ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν συνθηκῶν τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον καὶ

delmonti καὶ ἐντεῦθεν. Ὁ Καθηγητὴς Κωνστ. Ἀμαντος εἰς τὸν ἐσχάτως (1947) ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα ἐν Ἀθήναις Β' τόμον τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, περιλαμβάνοντά τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ ἔτους 867-1204, οὐδὲν ἀναφέρει ἐπὶ τοῦ θέματος. Παλαιότερον ὁ Παπαρηγόπουλος ὀλίγα τιγὰ, ἀλλ' ἀορίστως, ἔγραψε περὶ εὐγενῶν βυζαντινῶν οἰκογενειῶν τῆς Κρήτης.

²) Gerland, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 22 καὶ 24.

τῆς μετὰ ταύτην καταστάσεως. Διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Ἄλέξιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὡς σωτὴρ τοῦ κράτους ἀπὸ τῆς ἀθλίας ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς καταστάσεως, εἰς ἣν εἶχε φέρει τοῦτο τὸ κόμμα τῶν λογίων³; οὐδόλως ἄπορον ἐπομένως θὰ ἦτο εἶναι καὶ ἐν Κρήτῃ ὁ Ἄλέξιος ἐπεχείρει νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς χαλαρωθέντας δεσμοὺς μεταξὺ Κρητικοῦ λαοῦ καὶ πρωτεύουσας δι' ἐγκαταστάσεως ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Καρύκη, ἀνήκοντος κατὰ τὰ φαινόμενα εἰς τὸ ἀντίπαλον τοῦ Ἀλεξίου κόμμα τῶν λογίων, ἐρμηνεύεται ὡς ἀντίδρασις προκληθεῖσα ἐκ τῆς τοιαύτης ἐγκαταστάσεως. Ἡ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ⁴ ὅμως διηγουμένη περὶ τῆς καταστολῆς τῆς στάσεως διὰ τοῦ στόλου, οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν περὶ ἀποστολῆς εἰς Κρήτην ἀρχοντικῶν ἐκ Βυζαντίου οἰκογενειῶν· προσθέτει ἁπλῶς ὅτι «κατασφραλισάμενος τὰ περὶ αὐτὴν ὁ Δούκας (Ἰωάννης) καὶ ἀποχωρῶσαν δύναμιν εἰς τὴν αὐτῆς φρουρὰν καταλιπὼν ἐπὶ τὴν Κύπρον τὸν κατάπλουν ποιεῖται».

Ἐὰν ἡ πρὸς φρούρησιν τῆς Κρήτης «ἀποχωρῶσα δύναμις» ἀπετελεῖτο ἐξ εὐγενῶν τῆς Κων/πόλεως οἰκογενειῶν, κατὰ τὰ ἐν τῷ Χρυσοβούλλῳ ἀναφερόμενα, συντεθειμένων καὶ ἐγκατασταθεισῶν πανηγυρικῶς εἰς ἐκ τῶν προτέρων ὠρισμένας ἐπαρχίας τῆς νήσου ἀσφαλῶς θὰ ἔκαμνε μνείαν τούτου ἡ Ἄννα. Τοιαύτη ὅμως πανηγυρικὴ ἐγκατάστασις ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν, ὑφ' ἧς συνθήκας ἐγένετο ὁ ἀπὸ Σμύρνης καὶ Σάμου κατάπλους εἰς Κρήτην τοῦ Βυζαντινοῦ στόλου, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπίθανος. Ἄλλως τε ἐπὶ Καρύκη δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐπανάστασεως τῶν Κρητῶν, ἢ ἔστω περὶ ἀπλῆς ἀποδιώξεως δικαστικῶν καὶ φορολογικῶν ὑπαλλήλων, ὥστε νὰ διατάξῃ ἡ Κυβέρνησις τὴν λήψιν μέτρων πρὸς ἐπαναφορὰν τῶν κατοίκων εἰς τὴν τάξιν καὶ ὑποταγὴν, ἀλλὰ περὶ ἀποπείρας ἐκ τῶν ἄνω ἀποχωρισμοῦ τῆς νήσου ἀπὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, πράγμα ὅπερ οὐδαμῶς ἐπεδοκίμαζεν ὁ Κρητικὸς λαός, διό, μόλις ἠγγέλθη ἡ προσέγγισις τοῦ στόλου εἰς τὰ παρὰ τὴν Κάρπαθον ὕδατα, ἐξηγέρθη οὗτος καὶ τὸν μὲν Καρύκην μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ ἐφόνευσεν, ὑπεδέχθη δὲ μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας τὸν Δούκα Ἰωάννην καὶ τὴν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως στελλομένην στρατιωτικὴν δύναμιν.

Οὔτε ἀρχοντόπουλλα ἐπομένως ἐστάλησαν τότε, οὔτε Ἰσαάκιός

³) Ch. Diehl, Ἱστορία τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους (μετάφρ. Ἐμμαν. Καψαμπέλι), Ἀθήναι 1923, σ. 159: «Ἡ πολιτικὴ στάσις διὰ τῆς ὁποίας ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου (1 Ἀπριλίου 1081) ὁ Ἄλέξιος, καὶ δι' ἧς ἐπῆλθε τὸ τέλος τῆς ἐπὶ τριάκοντα ἔτη διαρκεσάσης ἀναρχίας, ἐσημείωσε τὸν θρόμβον τῆς φεουδαλικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ στρατοῦ ἐναντίον τοῦ ἀστικοῦ κόμματος καὶ τὴν νίκην τῶν ἐπαρχικῶν ἐναντίον τῆς πρωτεύουσας. Τοῦτο ἔμειλλε νὰ φέρῃ εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν νέον αἰῶνα μεγαλείου».

⁴) Ἄννας Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, ἔκδ. Βόννης, τ. Α', σ. 430.

τις, υἱὸς τάχα τοῦ Ἀλεξίου, ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι, τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνακηρύξεώς του εἰς αὐτοκράτορα (1081), ἦτο νεαρώτατος στρατηγὸς μόλις 24 ἐτῶν.

Τὴν οὕτω ὡς ἀνακριβῆ ἐλεγχομένην γνώμην τοῦ Gerland, τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλοι ἠκολούθησαν, ἐνίσχυσε τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεμία ἀναφέρεται ἐπανάστασις τῶν Κρητῶν ἐπὶ Ἀλεξίου Β'. Παρὰ ταῦτα τὰ ἐπὶ Ἀλεξίου Β' διαδραματισθέντα τρομερὰ γεγονότα ἐν τε τῇ Κων/πόλει καὶ τῷ λοιπῷ Βυζαντινῷ κράτει ἄριστα, πιστεύω, ἐξηγοῦν καὶ δικαιολογοῦν τὴν ἀποστολὴν καὶ ἐποίκισιν ἐν Κρήτῃ τῶν 12 ἀρχοντικῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν, συγκεκροτημένων εἰς ἰσάριθμα ἰσχυρὰ στρατιωτικὰ σώματα. Ἐπισκόπησις τῶν γεγονότων τούτων θὰ βοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστην νὰ σχηματίσῃ ἰδίαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου κρίσιν καὶ νὰ κατανοήσῃ πληρέστερον τὴν σημασίαν, ἣτις δικαίως ἀπεδόθη ὑπὸ τῆς ἐν Κων/πόλει κυβερνήσεως εἰς τὴν στάσιν τῶν Κρητῶν καὶ εἰς τὴν ἐξ αὐτῆς προκύψασαν ἀνάγκην τῆς συσφίξεως τῶν δεσμῶν τῆς μεγαλονήσου μετὰ τῆς πρωτευούσης.

Εἶναι γνωστὸν ὑπὸ ποίας ἀνωμάλους συνθήκας ἀνῆλθε τὸ 1180 εἰς τὸν θρόνον ὁ ἐνδεκαετής Ἀλέξιος Β' Κομνηνός: Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Μανουήλ, κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδία ἔτη τῆς ζωῆς του, εἶχε περιστοιχισθῆ ἀπὸ πολλοὺς ξένους, ἱππῶτας Φράγκους καὶ κυρίως Ἰταλοὺς, οἵτινες νεμόμενοι πλούσια κτήματα εἰς τὰς ἐπαρχίας, προεκάλουν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἐγχωρίων. Τὰ προνόμια τῶν ἐντὸς τοῦ Κράτους ἰταλικῶν κοινοτήτων ὄχι μόνον ἐπεκυρώθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐπεξετάθησαν τὸ πρῶτον τότε ἐν Κρήτῃ ὑπὲρ τῶν Ἐνετῶν, ὅπερ τὰ μάλιστα συνετέλεσεν εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τῶν πνευμάτων ἐν τῇ νήσῳ. Ξένοι μισθοφόροι ἦσαν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν κυρίαν στρατιωτικὴν δύναμιν ἐν Κων/πόλει, καὶ ξένοι οἱ εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀποστελλόμενοι, προκειμένης ἀπογραφῆς καὶ εἰσπράξεως φόρων. Ἡ κατάστασις αὕτη φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιδεινωθῆ μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ ἀνηλίκου Ἀλεξίου Β' κηδεμονευομένου ὑπὸ τῆς μητρὸς του Μαρίας, θυγατρὸς τοῦ Ἡγεμόνος τῆς Ἀντιοχείας Ραιμόνδου. Τὰ πάντα διηύθυνεν ὡς πρωτοσέβαστος ὁ ἀνεψιὸς τοῦ συζύγου τῆς τελευταίας Ἀλέξιος. Οὕτως ἢ κατὰ τῶν ξένων ἀγανάκτεσις τοῦ λαοῦ ἐκορυφοῦτο, ἢ δὲ ἀντιπολίτευσις προσέλαβε χαρακτῆρα ἐθνικῆς κατὰ τῶν ξένων ἀντιδράσεως καὶ ἀπέβη ὡς ἐκ τούτου φοβερὰ καὶ ὀλεθρῖα⁵. Συνωμοσία κατέληξε μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς δεινὸν ἐμφύλιον ἀγῶνα ἐν τῇ πρωτευούσῃ, τερματισθέντα διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν ἀντιπάλων, ἀφ'

⁵) Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐκδ. Ε', τ. Δ', σ. 153.

ένος μὲν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν συνωμοτῶν Καίσαρος Ραινερίου, υἱοῦ τοῦ Μαρκησίου τοῦ Μονφερράτου, γαμβροῦ δ' ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ Μανουήλ, καὶ τοῦ πρωτοσεβάστου Ἀλεξίου ἀφ' ἑτέρου, συνεπιτρόπου τοῦ ἀηλικίου αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Β'. Ἐπηρεολούθησαν τὰ τραγικὰ γεγονότα μὲ πρωταγωνιστὴν τὸν Ἀνδρόνικον Κομνηνόν, θεῖον τοῦ Ἀλεξίου Β' καὶ τοῦ πρωτοσεβάστου Ἀλεξίου: ἡ φοβερὰ σφαγὴ τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ 60.000 Λατίνων, ἡ σύλληψις καὶ τύφλωσις τοῦ πρωτοσεβάστου Ἀλεξίου, ὁ ἀπαγχονισμὸς τῆς βασιλομήτορος καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ νεαροῦ βασιλέως, τοῦ ὁποίου τὴν νεαρὰν Πέτιδα σύνευνον, θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ', νυμφευθεὶς ὁ Ἀνδρόνικος ἀνερχομένη εἰς τὸν θρόνον. Μετὰ τριετῆ περίπου βασιλείαν (1183-1185), καθ' ἣν ἐπεζήτησε ν' ἀνακουφίσῃ τὸν λαὸν ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν Δυνατῶν καὶ νὰ κάμψῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασιν τῶν εὐγενῶν διὰ συνεχῶν θανατικῶν ἐκτελέσεων, ἀνατρέπεται ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου καὶ εὐρίσκει φρικτὸν τέλος, διαμελισθεὶς ἐν τῷ Ἴπποδρόμῳ. Ἐπὶ Ἰσαακίου Ἀγγέλου (1185-1195) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου Γ', τοῦ μετονομασθέντος ἀπὸ Ἀγγέλου εἰς Κομνηνόν, ἡ παραλυσία τοῦ κράτους ἐκορυφώθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μέχρι τῆς καταλύσεώς του ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων (1204).

Ἡ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως εἰκοσιπενταετῆς περίοδος εἶναι μία τῶν μᾶλλον ἀπαισίων περιόδων τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, καθ' ἣν τὰ πάθη κυβερνοῦν τοὺς κυβερνῶντας καὶ ἐγκλήματα φρικτῶδη διαπράττονται, ἀκολασία κυριαρχεῖ, αἱ καταπιέσεις τοῦ λαοῦ διὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων φθάνουν εἰς τὸ κατακόρυφον καὶ αἱ καταχρήσεις τῶν ἰσχυρῶν ἄγουν εἰς ἀπόγνωσιν. Ὁ στρατὸς συνέκειτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ ξένων πάσης ἐθνικότητος, καὶ ξένοι κατεῖχον πολλὰ περίβλεπτα ἀξιώματα. Συνωμοσίαι διεδέχοντο ἀλλήλας, ἀποτελοῦσαι τὴν ἀντίδρασιν τῶν ὑγιῶν τοῦ κράτους στοιχείων κατὰ τῆς ἀθλίας ταύτης καταστάσεως. Τέλος οἱ δεσμοὶ τῶν διαφόρων τοῦ κράτους τμημάτων ἔχουν χαλαρωθῆ εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε τοπικοὶ ἄρχοντες ἐπιτυγχάνουν αὐτονομίαν, ἐπὶ μεγίστη ζημίᾳ τῆς κρατικῆς καὶ ἐθνικῆς ἐνότητος, ἐνῶ οἱ περικυκλοῦντες τὸ κράτος ἐχθροὶ ἐνσπείρουν τὸν ὄλεθρον διὰ τῶν λεηλασιῶν παραλίω πόλεων, εἰς ἀντεκδίκησιν τῶν γενομένων ἐν Κων/πόλει σφαγῶν, καὶ ὄλονεν περιορίζουν τὰ ὄριά του διὰ τῆς ἀποσπάσεως τμημάτων αὐτοῦ.

Ἡ σύντομος αὕτη σκιαγραφία τῆς ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως Ἀλεξίου τοῦ Β' μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων περιόδου ἐρμηνεύει τοὺς λόγους, οἵτινες ἠνάγκασαν τοὺς Κρητὰς νὰ ἐξεγερωθῶσιν εἰς δικαίαν διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς τοιαύτης καταστάσεως, ἥτις παρέδιδε τὴν νῆσον δεσμίαν εἰς χεῖρας τῶν Ἰταλῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἐνετῶν

διὰ τῆς χορηγήσεως εἰς αὐτοὺς τοῦ δικαιώματος τῆς ἀτελοῦς ἐμπορίας, καθὼς καὶ τῆς εἰσπράξεώς φόρων.

Ἴδου διατὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος, ἀπειλῶν τοὺς Κρήτας, ὅτι θὰ πάθουν ὅσα καὶ εἰς ἄλλας προηγουμένας περιστάσεις, ἐπάγεται: «Καὶ τοῦτο ὄλον ἐγένετο διὰ τὴν παρόβασιν καὶ ἀποστασίαν, καθὼς καὶ ἐσεῖς τώρα κάμετε καὶ γίνεσθε ἀπειθεῖς τῆς ἡμῶν βασιλείας, κυριεύοντες τὸ νησί τῆς Κρήτης, ὅπου δὲν δίδετε βασιλικά δοσίματα καὶ τοὺς κριτὰς καὶ ἐπιτρόπους τῆς ἡμῶν βασιλείας δὲν δέχεσθε, ἀλλὰ μὲ πολλὴν ἐντροπὴν καὶ καταφρόνησιν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀποστέλλετε»⁶. Ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀποστολὴ στόλου καὶ στρατιωτικῶν ἀποσπασμάτων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν 12 Ἀρχοντοπούλλων, διὰ νὰ ἐπαναφέρουν τὴν ἀποστατήσαν νῆσον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Κων/πόλεως. Μετὰ τοῦ στόλου δέ, ὡς ἐπίτροπος τοῦ αὐτοκράτορος, ἐστάλη Ἰσαάκιός τις, προφανῶς συγγενῆς αὐτοῦ, ἴσως ὁ μετὰ δεκαετίαν διὰ πλαστοῦ χρυσοβούλλου καταλαβὼν τὴν Κύπρον, προσαγορευόμενος υἱὸς αὐτοῦ, καθ' ὃν τρόπον υἱοὶ τοῦ αὐτοκράτορος καλοῦνται καὶ οἱ Ἀρχοντίπουλλοι.

Ἐλθῶμεν ἤδη εἰς καίριόν τι σημεῖον τοῦ χρυσοβούλλου, ὑπερ-οὐχὶ ὀρθῶς ἠομηνεύθη ὑπὸ τῶν ἀμφισβητούντων τὴν γνησιότητα τοῦ ἐγγράφου: Ὁ Ἀλέξιος ὀνομάζεται ἐν αὐτῷ Πορφυρογέννητος. Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀλέξιος Α' δὲν εἶχε γεννηθῆ ἐν τῇ πορφύρᾳ, ἐνῶ τούναντίον ὁ Ἀλέξιος Β' ἦτο ὄντως Πορφυρογέννητος. Τοῦτο ὁ Gerland⁷ καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτῷ ἀποδίδουν εἰς σύγχυσιν, καίτοι οὐδεὶς λόγος δικαιολογεῖ τοιαύτην παραδοχὴν, εἰμὴ ἡ προσπάθεια νὰ ἀποδειχθῆ ἡ πλαστότης τοῦ χρυσοβούλλου. Οὕτω ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀλεξίου ὡς Πορφυρογεννήτου, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας γνώμης.

Ἐξ ἄλλου δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀπορρίψωμεν ὡς ἐσφαλμένην τὴν χρονολογίαν, τὴν ὁποίαν φέρουν τὰ περὶ ὧν πρόκειται ἀντίγραφα τοῦ χρυσοβούλλου, ἐφ' ἧσον μάλιστα καὶ πάντα τὰ λοιπὰ σχετικὰ ἔγγραφα φέρουν χρονολογίας μὴ ἀπεχούσας ἀλλήλων οὐδὲ κατὰ 10 ἔτη, οὐδὲν δ' ἐξ αὐτῶν φέρει χρονολογίαν προγενεστέραν. Παραποίησις τῆς χρονολογίας δὲν φαίνεται πιθανή, ἀφοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐνετικῆς κατακτήσεως, κατ' ἃ ἀσφαλῶς θὰ ἐγένετο χρῆσις ἐπισήμως τῶν ἐγγράφων τούτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι θὰ διετηρεῖτο νωπὴ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν περὶ ὧν πρόκειται ἀρχοντοπούλλων, ὥστε καὶ οἱ Ἐνετοὶ θὰ ἠδύναντο νὰ ἐλέγξουν τὸ βάσιμον τῶν ἰσχυρισμῶν τῶν ἐνδιαφερομένων. Οὐδὲν οὐσιαστικὸν κώλυμα ὑπάρχει διὰ τὴν πα-

⁶) Gerland, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 81 Α.

⁷) Gerland, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 81, ὑπόσ. 2,

ραδοχήν τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἀρχοντοπούλλων ἀκριβῶς τὸ 1182. Ἡ χρονολογία αὕτη ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ ἀκολουθοῦντος τὸ χρυσόβουλλον κυρωτικοῦ τῶν κτήσεων τῶν 12 Ἀρχοντοπούλλων ἐγγράφου τοῦ Δούκα Κρήτης Κωνσταντίνου, ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Β' Ἀγγέλου, τοῦ Σεπτεμβρίου 1192, ὡς ὀρθῶς διορθοῖ ὁ Gerland⁹. Ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ καταφανεστάτη εἶναι ἡ νοθεία, κατὰ τὸ συμφέρον ἀσφαλῶς τῶν ἐνδιαφερομένων οἰκογενειῶν, διότι μνημονεύονται γεγονότα πολλῶν δεκάδων ἐτῶν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, οἷον ἡ συνθήκη μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Ἀλεξίου Καλλέργη¹⁰. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν παραποίησην δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Gerland ἀμφισβητηθεῖσα γνησιότης τοῦ ἀρχετύπου του· ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὰς λίαν εὐδιακρίτους παρεμβολάς, τὰς τεθείσας ἀσφαλῶς βραδύτερον ὑπὲρ ὀρισμένων οἰκογενειῶν, τὸ κείμενον ἀποκαθίσταται πλήρως¹⁰.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς συνθέσεως τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως, ἐπηρεασμένος προφανῶς ἀπὸ τὰς φεουδαλικὰς συνηθείας τῆς Δύσεως, αἵτινες ἐπὶ Κομνηνῶν εἰσήχθησαν εἰς τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ χρόνου τοῦ ἐποικισμού. Τὴν αὐτὴν σύνθεσιν καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα εἶχον καὶ αἱ ἐξ ἱπποτῶν ὀλίγον βραδύτερον γεγόμενα ἐνετικά ἐἰς Κρήτην ἀποστολαί, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ μὲν βυζαντιναὶ ἀρχοντικά οἰκογένειαι μετέβαινον εἰς ἐπαρχίαν τοῦ κράτους, ἐνῶ οἱ ἐνετοὶ ἱππῶται ἐστέλλοντο νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς κτήσιν, εἰς ἣν ὄφειλον βία νὰ ἐπιβάλωσι τὸν ξενικὸν ζυγὸν των, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀναπόφευκτος σύγκρουσις πρὸς τοὺς ἐν παντὶ ἀνωτέρους αὐτῶν βυζαντινοὺς ὁμοίους των. Ὡς δ' ἐξάγεται ἐκ τῶν ρηθέντων ἐγγράφων οἱ διὰ τὸν ἐποικισμόν τῆς Κρήτης ὀρισθέντες Ἀρχοντόπουλλοι ἐλήφθησαν ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐνορίας τῆς Κων/πόλεως, ἀκριβῶς ὅπως καὶ

⁹) Gerland, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 27 καὶ 110. Ἡ ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρονολόγησις εἶναι τῶν μεταφραστῶν. Τὸ ἐγγράφον τοῦτο ἐσφαλμένως φέρει εἰς τὸ ἀντίγραφον Ζακύνθου ἔτος 1182, καὶ εἰς τὸ Κεφαλληνίας 1185 (ἐν μηνί Σεπτεμβρίῳ, Ἰνδικτιῶνι XI, 1185). Ἡ 11 Σεπτεμβρίου 1185 εἶναι ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἐξ ὄλως τυχαίου περιστατικοῦ ἀνετράπη ὁ Ἀνδρόνικος ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου.

⁹) Gerland, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 111-117.

¹⁰) Οὕτω διὰ τὰς οἰκογενείας Φωκᾶ καὶ Γαβαλᾶ τὸ κείμενον Κεφαλληνίας, τὸ καὶ πληρέστερον, ἔχει καλῶς. Διὰ τὴν οἰκογένειαν Σκορδίλη δέον νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ περίοδος: ἐκ τῶν προειρημένων κατάγοιται...—Ἀρχολέου, ἡ περίοδος: ἐπωνομάσθησαν δὲ...—Μουσούρου: ἐπωνομάσθη δὲ... Διὰ τὰς οἰκογενείας Χορτάτη, Βαρούχα καὶ Μελισσηνοῦ ἔχει καλῶς.—Ἀργυροπούλου, δέον ν' ἀφαιρεθῇ ἡ περίοδος: ἡ οἰκογένεια αὕτη...—Βλαστοῦ, ἡ περίοδος: καὶ ἐπωνομάσθησαν Βλαστοί, διότι εἰς ἐξ αὐτῶν ἔκτισε τὴν Ἐδεσσαν. Διὰ τὰς οἰκογενείας, τέλος, Λιθίνου καὶ Καφάτη, ἔχει καλῶς.

οἱ Ἑνετοὶ ἱππότες κατόπιν¹¹. Αἱ μεταξὺ τῶν ἀντιγράφων τοῦ χρυσοβούλλου καὶ τῶν ἀκολουθούντων αὐτὸ ἐγγράφων διαφοραί, ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν μελῶν αὐτῶν καὶ ὡς πρὸς τὰς χρονολογίας, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐμφανεῖς παρεμβολαὶ καὶ ἀλλοιώσεις, προκαλοῦσι δικαίως τὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν, δυστυχῶς δὲ δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρεθῶσιν ἄλλα στοιχεῖα πρὸς ἄρσιν ταύτης.

Πολλὰ ὑφίστανται ἀμφιβολία, λέγει καὶ ὁ Ξανθοῦδίδης¹², περὶ τῆς ἀληθείας τῶν παραδόσεων καὶ τῆς γνησιότητος τῶν σχετικῶν ἐγγράφων. Τὴν παράδοσιν τῆς ἐκ Βυζαντίου ἀποστολῆς καὶ ἐγκαταστάσεως εἰς τὴν νῆσον ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Καρύκη, 12 Ἀρχοντοπούλλων δὲν θεωρεῖ ἱστορικῶς ἠκριβωμένην. Ἐξηκριβωμένον ἱστορικῶς καὶ ἀναμφισβήτητον δέχεται μόνον, ὅτι οἱ βυζαντινοὶ οἶκοι ὑπῆρχον πολὺ πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἑνετῶν ἐν τῇ νήσῳ, καὶ ὅτι μετὰ ταύτην, οἱ εὐγενεῖς οἶκοι ἀπετέλεσαν τὴν προνομιούχον τάξιν τῶν νησιωτῶν καὶ τούτων οἱ ἀρχηγοὶ ἐμφανίζονται ὡς οἱ κυρίως ἀντιδρῶντες καὶ ἀντιπαλαίοντες πρὸς τοὺς ἐλθόντας ξένους δυνάστας, ἡγέται γινόμενοι τῶν πυκνῶν καὶ πολυχρονίων κατὰ τούτων ἐπαναστάσεων.

Ἡ περὶ τοῦ χρόνου ὁμῶς τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν οἰκῶν γνώμη τοῦ Κρητὸς ἐρευνητοῦ δὲν φαίνεται ἀσφαλῶς στηριζομένη. Διότι, βεβαίως, τὸ γεγονός, ὅτι ἀπετέλεσαν οὗτοι προνομιούχον τάξιν τῶν νησιωτῶν καὶ ὅτι ἔδωσαν ἰσχυροὺς καὶ ἐπιφανεῖς ἡγέτας εἰς τὰς κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἐπαναστάσεις, δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ἐγκαταστάσεώς των ἐπὶ Ἀλεξίου Α' ἢ παλαιότερον, ἀφοῦ οὐδ' ὑπάρχει, ὡς ἐλέχθη, ἄλλη γραπτὴ μαρτυρία περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐγκαταστάσεώς των. Εἰς τὸ χρυσόβουλλον ἐπομένως, ὅσονδῆποτε ἠλλοιωμένον καὶ ἂν εἶναι, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἢ λύσις τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ τούτου ὑπ' οὐδενὸς ἱστοριοδίφου ἐγένετο ἢ προσήκουσα ἀνάλυσις, μηδ' αὐτοῦ τοῦ Gerland ἐξαιρουμένου, πάντων τῶν λοιπῶν ἀκροθιγῶς ἀφαμένων τοῦ θέματος καὶ ἄνευ σχεδὸν κριτικῆς ἐργασίας ἐξενεγκόντων τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην γνώμην.

Ἡ παράδοσις ὅτι ἀπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ ἐντεῦθεν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐγένετο ἐποίκισις εὐγενῶν οἰκογενειῶν ἐν Κρήτῃ, ἀναμφιβόλως πολὺ περισσοτέρων τῶν 12, δύναται νὰ εἶναι κατὰ βάσιν ἀληθής, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἀποκλείεται ἢ ἐγκατάστασις τῶν περὶ ὧν πρόκειται οἰκογενειῶν, ὡς ὀρίζει τὸ χρυσόβουλλον. Αἱ συνθῆκαι μά-

¹¹) Tafel-Thomas, Urkunden 1-3, Wien 1856-7 Band. II, σ. 236 κ.έξ. καὶ Γ. Α. Σήφακα, Παραχώρησις κλπ., Ἀθῆναι 1940, σ. 25-28.

¹²) Στ. Ξανθοῦδίδου, Τὸ δίπλωμα (Προβελέγιον) τῶν Σκορδιλῶν, ΕΕΚΣ Β' (1939), σ. 300.

λίστα, ἢ σύνθεσις καὶ τὸ σύστημα τῶν προγενεστέρων ἐποικίσεων θὰ ἦσαν ἐντελῶς διάφοροι τῶν τῆς τελευταίας. Οὐδέποτε ἄλλοτε οἱ Κρη-
τες ἐδέχθησαν εἰς τὴν νῆσόν των, πλὴν ἴσως εὐθύς μετὰ τὴν ἀπελευθέ-
ρωσιν ἀπὸ τῶν Ἀράβων, τιοαύτην συστηματικὴν καὶ ὁμιδικὴν ἐγκα-
τάστασιν τόσων εὐγενῶν οἰκογενειῶν, ὧν αἱ πλεῖσται ἦσαν συγγενεῖς
τοῦ αὐτοκράτορος ἢ κατήγοντο ἀπὸ ἄλλας αὐτοκρατορικὰς οἰκογενείας
τοῦ Βυζαντίου, καὶ ποτὲ ἄλλοτε δὲν ἐδόθησαν εἰς στρατιωτικῶς ὀργα-
νωμένας οἰκογενείας περιφέρειαι ὁλόκληροι τῆς νήσου ὡς φέουδα,
ἔπου ἢ ἐξουσία αὐτῶν ἦτο ἴση σχεδὸν πρὸς τὴν τοῦ Κράτους. Εἰς τὰς
περιφέρειας αὐτῶν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ῥηθισῶν οἰκογενειῶν ἦσαν οἱ κύ-
ριοι¹⁹. Εὐλόγως δὲ ἡ ἀνάμνησις τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ
ἔστειλε συγγενικὰς αὐτοῦ οἰκογενείας νὰ κατοικήσωσιν εἰς τὴν νῆσον
καὶ νὰ κρατήσωσιν αὐτὴν ὅπωςδήποτε εἰς ὑποταγὴν, διετηρήθη ζωη-
ροτάτη καὶ δικαίως οἱ ἀπόγονοι τῶν οἰκογενειῶν τούτων ὑπερηφα-
νεύοντο διὰ τὴν βασιλικὴν των καταγωγὴν ἢ συγγένειαν. Φυσικὸν
ἦτο ἄλλα ἀρχοντικὰ τῆς νήσου γένη νὰ ἐπιδιώκουν τὴν μετὰ τούτων
σύνδεσιν ἢ ἐπιμιξίαν. Ἀπέναντι τῶν παλαιότερων βυζαντινῶν γενῶν
τῆς νήσου καὶ τῶν νεωστὶ εἰς εὐγένειαν διὰ τοῦ πλοῦτου καὶ τῶν
ἐπιτυχιῶν ἀνεληθόντων, οἱ ἐκ τῶν Ἀρχοντοπούλλων εὐγενεῖς καὶ φύσει
καὶ θέσει διετήρησαν προνομιοῦχον θέσιν. Πρὸς αὐτούς, λόγῳ τῆς κα-
ταγωγῆς, τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν ὀργανώσεως καὶ τοῦ προρισμοῦ των,
ἐστράφη ὁ Κρητικὸς λαός, εὐθύς ὡς ὑπήχθη εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ ξένου
καὶ δὲν διεψεύσθη εἰς τὰς προσδοκίας του, διότι ἐκ τούτων κυρίως
προῆλθον οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κατὰ τῶν κατακτητῶν ἀλλεπαλλήλων καὶ μα-
κροχρονίων ἐπαναστάσεων. Δι' ὃ συστηματικὴν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς κατέ-
βαλον οἱ Ἐνετοὶ προσπάθειαν προσεταιρισμοῦ ἢ ὑποταγῆς τῶν ἀγε-
ρώχων καὶ ἰσχυρῶν ἐκείνων ἀρχόντων, οἵτινες καὶ ἐξ ἐθνικῆς ὑπερη-
φανείας καὶ προσωπικοῦ συμφέροντος, ἀφοῦ ἐθίγοντο καιρίως εἰς τὰ
προνόμια αὐτῶν, ἤρνοῦντο νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν.

Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν εἰς Κρήτην κάθοδον καὶ ἐγκατάστασιν
των εἰς τὰ παραχωρηθέντα φέουδα οἱ 12 Ἀρχοντοπούλλοι ἐξώσθησαν
ἀπ' αὐτῶν ὑπὸ τοῦ καταλαβόντος ἐν τῷ μεταξύ τὸν θρόνον αὐτοκρά-
τορος Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ (1183-1185), μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν καὶ
τὸν οἰκτρὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐπέτυχον μετὰ πολλὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ

¹⁹) Θὰ ἔχη δίκαιον ὁ Ζαμπέλιος, λέγων ὅτι οἱ ἀποτελέσαντες τὸ δευτερό-
πλαστον τοῦτο ἀρχοντολόγιον ἐκλήθησαν Κεφαλάδες. Τὸ ὄνομα διετηρήθη
καὶ μέχρι σήμερον ἐν Ἀποκορώνῳ: Κεφαλάς (Ἄνω καὶ Κάτω) ὀνομάζεται
ἐν τῶν καλυτέρων χωρίων τῆς Ἐπαρχίας, καὶ εἰς τὸν πληθυντικὸν Κεφαλά-
δες, τοῦτο μετὰ τῶν πέριξ αὐτοῦ χωρίων Δράπανος, Παλαιλώνη, Ξεροστέρι,
Λιτσάρδου, Σούρη, Σελλιά καὶ Λικοτιναρά.

κυρωτικοῦ τῶν κτήσεων αὐτῶν ἐγγράφου, οὗ ἐμνήσθημεν ἄνωτέρω, διὰ τὴν εἰς αὐτὰ ἐπανεγκατάστασιν των. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ περὶ οὗ πρόκειται ἐποικισμὸς μόνις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἶχε πραγματοποιηθῆ, ὥστε δὲν εἶχον προφθάσει ἀκόμη οἱ Ἀρχοντόπουλλοι νὰ ἐδραιώσουν ἀδιαμφισβητήτως τὰ ἐπὶ τῶν λαχουσῶν αὐτοῖς κτήσεων δικαιώματά των. Καὶ τοῦτο βεβαίως ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον τὴν ὑποστηρικθεῖσαν θέσιν. Ὁ Ἀνδρόνικος, παρὰ τὴν σκληρότητα μὲ τὴν ὁποίαν ἐπεδίωξε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματός του, ὑπῆρξεν ὁ μόνος ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς ἐποχῆς του, ὁ ὁποῖος ἐπέζητησε νὰ δημιουργήσῃ κράτος λαϊκὸν ἑλληνικόν, ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τὰ ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτοῦ ἐπικαθήμενα, ὡς βδέλλαι ἀπορροφῶσαι τὸ αἷμα του, ξένα στοιχεῖα. Διὰ τοῦτο ἐστράφη κατὰ τῶν ὑπαιτίων τῆς καταστάσεως εὐγενῶν. Φυσικὸν ἦτο λοιπὸν καὶ ἐν Κρήτῃ νὰ ἐξεγείρῃ τὸν λαὸν κατὰ τῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν, συγγενευσῶν καὶ φιλικῶς διακειμένων πρὸς τὴν τόσον οἰκτρῶς ἐκπεσοῦσαν βασιλικὴν οἰκογένειαν, ἀφοῦ μάλιστα διὰ τῆς ἐγκαταστάσεώς των ἐθίγοντο οἰκονομικῶς τὰ μάλιστα. Ὅτι κατόπιν τούτου οἱ Ἀρχοντόπουλλοι ἐστερήθησαν τῶν κτήσεών των, δητῶς εἰς τὸ εἰρημένον ἔγγραφον¹⁴ ἀναφέρεται: «*Πάντες οὗτοι (οἱ 12 Ἀρχοντόπουλλοι) ...ἐξαιτοῦνται παρὰ τῆς δουκικῆς ἐξουσίας ἡμῶν τὴν ἀπονομήν, ἐπικύρωσιν, παραχώρησιν καὶ ἀπόδοσιν τῶν πατρῶων ἐπαρχιῶν καὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν δικαιοδοσίας, ὡς εἶχον ἀπ' ἀρχῆς ἀπονεμηθῆ καὶ παραχωρηθῆ αὐτοῖς ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ καὶ ὡς κατεῖχον αὐτὰς καὶ ἐξουσίαζον οἱ γονεῖς αὐτῶν ἀνέκαθεν.... Ὅθεν κατὰ διαταγὴν δοθείσαν ἡμῖν δι' ἐπιστολῶν γεγραμμένων ἐκ Κων/πόλεως παρὰ τοῦ ἱερωτάτου καὶ ἐνδόξου ἡμῶν αὐτοκράτορος καὶ Κυρίου, ἵνα ἐπιστρέψωμεν καὶ ἀποδώσωμεν αὐτοῖς τὰ αἰτηθέντα....*». Γεγονὸς σοβαρὸν ἐπομένως θὰ συνέβη τότε ἐν Κρήτῃ, τοσοῦτω μᾶλλον ὄσω ἐκ τῶν 12 ὡς ἀρχηγῶν οἰκογενειῶν φερομένων Ἀρχοντοπούλλων, μόνις δύο, ὁ Λουκάς Λίθινος καὶ ὁ Ματθαῖος Καφάτης, ἐμφανίζονται αὐτοπροσώπως εἰς τὸν Δοῦκα Κωνσταντῖνον νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν παραχωρηθέντων εἰς αὐτοὺς κτημάτων, τῶν λοιπῶν ἀποθανόντων, ἴσως μάλιστα καὶ τινων φονευθέντων, κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, καθ' ὅσον ἀντ' αὐτῶν ἐμφανίζονται οἱ υἱοὶ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, ὡς ὁ Ἰωάννης Γ'αβαλᾶς, υἱὸς τοῦ ποτῆ Φιλίππου, μετὰ τῶν ἀδελφῶν του. Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι τὸ μεσολαβῆσαν χρονικὸν διάστημα ἦτο πολὺ μικρόν.

Ἐκ τῶν ἄνωτέρω συνάγεται, ὅτι τὰ 12 Ἀρχοντόπουλλα δὲν ἐστάλησαν εἰς Κρήτην ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν

¹⁴) Gerland, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 102 (χειρ. Κεφ.).

τοῦ Καρύκη, διότι προκειμένης τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν τῇ νήσῳ συγγενικῶν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ οἴκου οἰχογενειῶν ἡ Ἄννα Κομνηνὴ θὰ ἔκαμνεν ὅπωςδήποτε λόγον· ὅτι ἡ ἀποστολὴ ὠργανώθη καὶ ἐπραγματοποιήθη ἐπὶ Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ, ὡς ὁρίζει τὸ σχετικὸν χρυσόβουλλον τοῦ 1182, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς λόγος συντρέχει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς πλαστόν· ὅτι τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ἠλλοιωμένον διὰ παρεμβολῶν καὶ μεταγενεστέρων προσθηκῶν ἀρκούντως διακριτῶν· ὅτι ἐὰν δὲν ἦτο πρόσφατος ἡ ἐγκατάστασις τῶν ὡς εἴρηται οἰκογενειῶν καὶ ἡ κατὰ φεσυδαλικὸν τρόπον ὀργάνωσις των, εἶναι ζήτημα ἐὰν οὗτοι θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἠγηθοῦν τῶν ἐναντίον τοῦ ξένου δυνάστου ἐπανελημμένων καὶ μακροχρονίων ἐπαναστάσεων τῶν Κρητῶν καὶ τέλος, ὅτι ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Κυβερνήσεως τῆς Κων/πόλεως νὰ ἐνισχύσῃ τὰ ἐθνικὰ τῆς Κρήτης στοιχεῖα κατὰ μίαν κρίσιμον περίοδον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀποτελεῖ πράξιν ὑψίστης σπουδαιότητος, ἧς τὰ ἀποτελέσματα διὰ τοῦτο ὑπῆρξαν ἐξόχως σοβαρὰ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν γιγαντιαίαν καὶ αἰῶνας ὅλους διαρκέσασαν πάλιν μεταξὺ τοῦ δούλου κρητικοῦ λαοῦ καὶ τῆς κυριάρχου (*Dominante*) Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, πάλιν καθ' ἣν δὲν ἠδυνήθη αὕτη νὰ κάμψῃ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα αὐτοῦ.

Γ. Α. ΣΗΦΑΚΑΣ